

część 4

KULTURA LUDOWA

mgr Justyna Mokras-Grabowska
(Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi)

KULTURA LUDOWA W POLSKIEJ TURYSTYCE – AUTENTYCZNOŚĆ CZY KOMERCJA?

1. Wstęp – definicja i przemiany kultury ludowej w Polsce

Kultura ludowa to termin wprowadzony w XIX w., oznaczający zespół elementów kulturowych właściwych dla tzw. niższych warstw społeczeństw narodowych (obejmuje: chłopów, plebs miejski, rzemieślników, czyli tzw. „lud”) przekazywanych na drodze ustnej tradycji i charakteryzujący się indywidualną i oryginalną realizacją wzorów (Lechicki, Załęcki 1999).

Kultura ludowa, określana także często mianem chłopskiej, dzieli się na kulturę materialną i niematerialną (rys. 1). Kultura materialna jest ogółem działań i wytworów człowieka związanych z zaspokajaniem jego biologicznych potrzeb, zapewnieniem bezpieczeństwa i przetrwaniem gatunku ludzkiego. Z kolei kultura niematerialna (duchowa, folklor) rozumiana jest jako ogół wytworów świadomości ludzkiej pełniących funkcje niematerialne (Lechicki, Załęcki 1999).

Na pograniczu kultury materialnej i niematerialnej plasuje się sztuka ludowa, rozumiana jako twórczość ludu zaspokajająca potrzeby estetyczne człowieka, której wynikiem są przedmioty zaliczane do sztuki figuralnej i rzemiosła artystycznego (Błachowski 1974).

Polska kultura ludowa na przestrzeni wieków uległa wielu znaczącym przemianom. Pierwotnie była ona nierozdzielnie związana z człowiekiem i otaczającym go środowiskiem przyrodniczym – każdy wytwarzany przedmiot miał przede wszystkim znaczenie użytkowe. Ze względu na wrodzone człowiekowi poczucie piękna, wyroby te zyskiwały także wysoki walor estetyczny (Jackowski 2002). Umiejętności z zakresu kultury ludowej przekazywane były z pokolenia na pokolenie, a człowiek tworzący nigdy nie był określany mianem „twórcy” czy „artysty”. Tak powsta-

wały niezbędne w gospodarstwie naczynia i narzędzia, będące swoistym kodem identyfikującym dany region, stroje ludowe, a także mające magiczne i symboliczne znaczenie wycinanki, rzeźby czy obrazy.

Rys. 1. Podział kultury ludowej (opracowanie własne)

Hermetyczne środowisko wiejskie pozostawało nienaruszone do początków XIX w., kiedy to kultura ludowa pojawiła się w kręgu zainteresowań pisarzy, poetów i kompozytorów doby romantyzmu¹. Tak powstały m.in. *Dziady*, *Ballady i romanse* Adama Mickiewicza, a w końcu uznany za narodowy – styl zakopiański.

Podczas gdy romantyzm zwrócił jedynie uwagę na wartości estetyczne twórczości ludowej, w połowie XIX w. zaczęto dążyć do jej rozwoju, mając na celu podniesienie poziomu ekonomicznego wsi (*Piękno...* 1997). Przemysł ludowy miał przeciwdziałać odplywowi siły roboczej ze

¹ Romantyzm – prąd ideowy w literaturze i sztuce europejskiej w pierwszej połowie XIX w., charakteryzujący się dążeniem do pełnego rozwoju ludzkiej osobowości, kultem natury, fantazją, motywami ludowymi, historycznymi i egzotycznymi (*Encyklopedia popularyzna...* 1982).

wsí do miast. Miał być ponadto jednym z czynników osłabiających rozwijający się wówczas kapitalizm. W tym celu w okresie rozbiórów Polski zorganizowano wiele wystaw etnograficznych oraz powołano instytucje, mające na celu ochronę ludowego rękodziela (*Piękno...* 1997).

Do początku XX w. we wszystkich zaborach odbyło się ok. 2 tys. wystaw sztuki ludowej. Powstały także szkoły rękodziela (m.in.: Szkoła Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, Krajowa Szkoła Hafciarstwa w Makowie Podhalańskim). Zetknięcie się prostego, samowystarczalnego środowiska wiejskiego z miejskim, spowodowało powolny zanik tradycyjnej kultury ludowej – chłopí zwrócili uwagę na łatwo dostępne wzory przemysłowe, które z czasem zastąpiły wytwarzane ręcznie przedmioty codziennego użytku.

Na początku XX stulecia proste, niezakłamane środowisko wiejskie stawało się coraz bardziej modne. W okresie międzywojennym Polska była jednym z niewielu krajów europejskich, w którym zachowała się kultura ludowa (*Piękno...* 1997). Szeroko rozumianej dewastacji wsi dokonała dopiero druga wojna światowa – i to zarówno w jej wyglądzie zewnętrznym, jak i w psychice mieszkańców.

Rzeczywistość powojenna przyczyniła się do zaniku wielu przejawów zachowanej jeszcze wtedy kultury ludowej. Gwałtowna i nieumiejętna walka z analfabetyzmem, upowszechnienie oświaty, wprowadzanie na wieś produkcji przemysłowej i zajęć typowo miejskich spowodowały, że cenne umiejętności cieśli, garncarzy czy plecionkarzy utraciły swoją dawną funkcję. Nie bez znaczenia była także walka z dawnym kulturowym krajobrazem wsi, uznawanym za staroświecki i zacofany, np. zarządzenie władz z 1961 r. o likwidacji słomianych pokryć dachów domów na zawsze usunęło strzechy z pejzażu polskiej wsi.

W celu ratowania wiejskiego krajobrazu, w 1949 r. powołano Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego (Cepelia). Powstanie Cepelii umożliwiło twórcom zbyt wytwarzanych towarów, a co za tym idzie zysk ze swojej działalności. Małe zakłady rękodzielnicze upaństwowiono, zrzeszono blisko 300 placówek produkcyjnych, powstało aż 128 „cepeliowskich” sklepów, w których sprzedawano regionalne pamiątki z całej Polski. Zaslugą Cepelii było także powołanie do życia izb twórczości ludowej – muzeów *in situ* w domach rękodzielników (m.in. Izba Pamięci im. Czesławy Konopkówny w Kadzidle na Kurpiach).

Spisani w rejestrach twórcy ludowi zaczęli jednak tworzyć masowo na potrzeby środowiska miejskiego, co ostatecznie spowodowało zanik autentyczności wyrobów ludowych. Innym problemem było pozbawienie środowiska wiejskiego wszelkiej „duchowości” – w czasach PRL podtrzy-

mywano bowiem przy życiu tylko te elementy kultury ludowej, które „pasowały” ówczesnym władzom. Pokazywano zatem propagandowy obraz wsi, a jej kultura stała się narzędziem legitymizacji władzy. Zamiast świętych, postaci Jezusa Chrystusa czy Matki Boskiej pojawiły się modne tematy przedstawiające żniwa, kobiety w strojach ludowych na traktorach, siew zbóż, orkę, ubijanie masła czy zwierzęta domowe. Walka ze sferą religijną polskiej wsi, brak zainteresowania i poparcia dla bogatej, rodzimej obrzędowości związanej z rokiem liturgicznym, przyczyniły się do zaniku wielu barwnych tradycji. Powoli także młodzi mieszkańcy wsi zaczęli wstydić się swojego pochodzenia, a co za tym idzie – ostatecznie zrywali z wiejskimi tradycjami.

Innym problemem były powojenne przesiedlenia ludności, a także migracje gospodarcze. Ewakuacja ludności niemieckiej z terenów północnej i zachodniej Polski², a następnie zasiedlenie ich m.in. Ukraińcami i Łemkami³, a także repatriantami ze Wschodu i Zachodu oraz osadnikami pochodzącymi z Polski Centralnej, niesło ze sobą poważne konsekwencje kulturowe – nowi osadnicy przynieśli ze sobą bardzo różnorodne, nieznane do tej pory na tych terenach tradycje.

Przemiany ustrojowe lat 90. także nie pozostały bez wpływu na polską kulturę ludową. Już w 1989 r. wstrzymano wiele dotacji – w tym dla towarzystw regionalnych i organizacji społecznych. Na skutek likwidacji wielu zakładów pracy i związków zawodowych spadła także liczba zespołów folklorystycznych. Podtrzymano tradycje tylko niektórych festiwali folkloru, w tym m.in. w Zakopanem i Kazimierzu nad Wisłą.

Upadek Cepelii i powstanie w 1992 r. na jej fundamentach Fundacji „Cepelia” – Polska Sztuka i Rękodzieło ostatecznie pogorszyło sytuację polskiej kultury ludowej. Twórcy mający do tej pory zbyt na swoje produkty, straciwszy podstawową motywację, przestali tworzyć, a co się z tym wiąże – przekazywać umiejętności następnym pokoleniom.

Nowa rzeczywistość dla polskiej kultury ludowej pojawiła się po

² Tzw. Ziemie Odzyskane – początkowo oficjalna, później już tylko potoczna nazwa terytorium Polski, które do 1945 r. wchodziło w skład Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska: zachodnia część Górnego Śląska, Śląsk Opolski, Dolny Śląsk, Ziemia Lubuska, Pomorze Zachodnie, Pomorze Środkowe, obszar Gdańska, Warmia i znaczna część Mazur. Po zakończeniu działań wojennych, na mocy decyzji konferencji poczdamskiej, miała miejsce masowa ewakuacja zamieszkującej te tereny ludności niemieckiej na Zachód (*Słownik historii Polski* 1998).

³ Akcja „Wisła” – akcja Ludowego Wojska Polskiego, Milicji Obywatelskiej oraz organów bezpieczeństwa zorganizowana w 1947 r. przeciw formacjom UPA na południowo-wschodnich obszarach Polski, w wyniku której przymusowo przesiedlono ludność ukraińską (także Łemków) do b. ZSRR lub na zachód i północ Polski (*Słownik historii Polski* 1998).

zmianach systemowych w 1989 r., zwłaszcza po przystąpieniu kraju do Unii Europejskiej, kiedy to kultura ludowa powoli zaczęła stanowić o odrębności regionalnej, a co za tym idzie – o atrakcyjności turystycznej wielu regionów w Polsce. Placówki muzealne czy też imprezy folklorystyczne z występami zespołów regionalnych stały się ważnym elementem promocji regionów. Jednocześnie zaczęto poszukiwać atrakcji bardziej autentycznych – twórców nadal pracujących w swoich warsztatach, ludzi na co dzień kultywujących wiejskie tradycje w sposób naturalny.

Niestety, w wyniku omówionych procesów kultura ludowa w Polsce zachowała się jedynie fragmentarycznie – z reguły tam, gdzie postęp cywilizacyjny był zdecydowanie wolniejszy (obszary położone peryferyjnie), a także tam, gdzie mieszkańcy posiadają silne poczucie dumy ze swojego pochodzenia (np. na Podhalu), czy też w miejscach, gdzie wyraźnie zaznaczyła się działalność Cepelii. Na innych terenach pozostałości kultury ludowej powoli przestają istnieć w świadomości społeczności wiejskiej. Co więcej, są niedoceniane, a często mieszkańcy terenów wiejskich nawet gardzą dawną kulturą, o której mówi się, że była podstawą kultury narodowej.

Nie licząc kilku wyjątków, nie ma już miejsc, gdzie jak dawniej kultura ludowa „pulsuje życiem” (Jackowski 1999). Tym wyjątkiem są z reguły przetrwałe zrzędzeniem losu ośrodki twórczości ludowej – warsztaty garncarskie, pracownie rzeźbiarskie czy plecionkarskie. Większość twórców ludowych nie afiszuje się ze swoimi umiejętnościami, uważając „ludowość” za coś wstydliwego. Takie zjawisko prowadzi ostatecznie do zaniku tradycji. Okazją do zaobserwowania kultury ludowej, a także pokazu jej dorobku są najczęściej masowe imprezy folklorystyczne, na których odbywają się jarmarki rękodzieła, podporządkowanego potrzebom kupujących go turystów.

Nową motywacją mieszkańców polskiej wsi coraz częściej okazuje się turystyka. Jednak nie turystyka masowa, powodująca nieodwracalne przemiany środowiska przyrodniczego i kulturowego, lecz turystyka zrównoważona. W czasach, gdy modne kurorty turystyczne są już mocno przeciążone przyjazdami turystów, pojawia się coraz większe zainteresowanie spędzaniem czasu wolnego na terenach wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw agroturystycznych, proponujących nie tylko prace w samym gospodarstwie, ale także uczestnictwo w życiu kulturalnym i religijnym wsi. Dzięki takiej turystyce wiele tradycji, zwyczajów, obrzędów może ponownie pojawić się w świadomości społeczności wiejskich.

Nie będzie to już ta sama, dawna kultura ludowa, jednak właśnie

dzięki turystyce dającej popyt na autentyczny produkt i tradycyjną, „tętniącą życiem”, „uduchowioną” wieś, poszczególne regiony etnograficzne Polski mogą odbudować swoją zagubioną przez lata tożsamość i odrębność. Turystyka może dynamizować gospodarkę regionalną – poprzez ponowne zainteresowanie historią i tradycją polskiej wsi, ożywienie folkloru i rzemiosła lokalnego stwarzane są nowe miejsca pracy, wzrastają dochody ludności, rozwija się przedsiębiorczość. Szczególną szansą intensywnego rozwoju polskiej turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, jest wsparcie w ramach programów operacyjnych finansowanych z funduszy Unii Europejskiej.

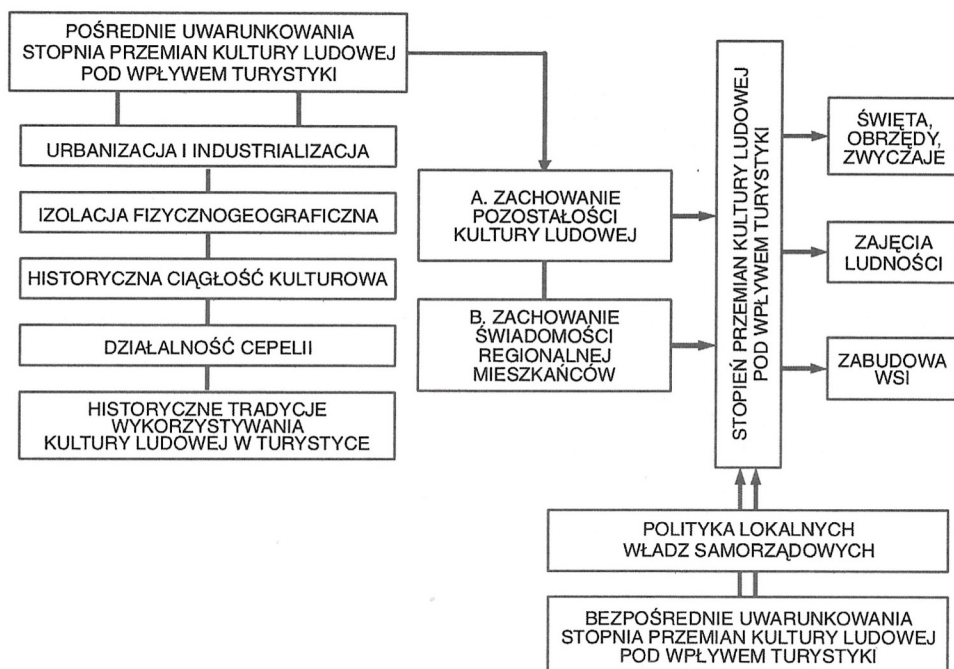
2. Przyczyny nierównomiernego wykorzystania kultury ludowej w polskiej turystyce

Podstawowymi czynnikami warunkującymi wykorzystanie kultury ludowej w turystyce są: stopień zachowania pozostałości kultury ludowej oraz świadomość regionalna mieszkańców regionu (rys. 2). Stopień zachowania pozostałości kultury ludowej warunkują przede wszystkim: urbanizacja i industrializacja regionu – ich przebieg i natężenie na przestrzeni lat. W regionach położonych peryferyjnie względem dużych aglomeracji miejskich, zarówno materialne, jak i niematerialne elementy kultury ludowej mają większe szanse na przetrwanie, nadal stanowią część życia mieszkańców regionu. Zakłady garncarskie dostarczają naczyń ceramicznych niezbędnych w gospodarstwie, natomiast silnie zakorzeniona obrzędowość nadal stanowi ważną oprawę wielu dorocznych świąt.

Drugą cechą warunkującą stopień zachowania pozostałości kultury ludowej jest izolacja fizycznogeograficzna obszaru – występowanie barier środowiska przyrodniczego przyczyniających się do przetrwania dawnej kultury. Podstawowymi barierami przyrodniczymi mającymi znaczenie w tym przypadku są: pasma górskie, większe doliny rzeczne oraz jeziora i towarzyszące im tereny podmokłe, a także zwarte kompleksy leśne. Przykładem są silnie izolowane wsie śródgórskie czy też osady śródleśne, w których często można jeszcze zobaczyć dawne budownictwo ludowe, a także spotkać się z archaicznymi zwyczajami i obrzędami.

Jednym z najważniejszych czynników mającym wpływ na wykorzystanie kultury ludowej w turystyce jest także zachowanie historycznej ciągłości kulturowej obszaru. W regionach, w których miały miejsce

znaczące wahania liczby ludności na skutek zniszczeń wojennych, przesiedlenia o charakterze politycznym czy migracje gospodarcze, poczucie odrębności regionalnej jest niskie, a tradycje ludowe nie są z reguły kultywowane.

Rys. 2. Schemat przyczynowo-skutkowy różnorodnego wykorzystania kultury ludowej w turystyce (opracowanie własne)

Dzieje się tak głównie ze względu na pojawienie się na tych terenach nowych grup osadniczych, ludzi niemających związku z dawniej istniejącą na danym terenie kulturą. Województwem o najsilniej przerwanej historycznej ciągłości kulturowej w Polsce jest województwo dolnośląskie. Uważane jest ono za najbardziej zróżnicowane pod względem etnicznym w Polsce, na skutek powojennych przesiedleń politycznych (*Raport...* 2003). Z kolei województwa małopolskie, kujawsko-pomorskie i świętokrzyskie mają najmniej naruszoną historyczną ciągłość kulturową, co teoretycznie daje im duże szanse na zachowanie tradycji ludowych.

Jeszcze innym zjawiskiem jest wykształcenie się w niektórych regionach Polski wysokiej odrębności regionalnej na skutek działań germanizacyjnych zaborców. W ich wyniku grupa etnograficzna zamieszkująca

dany region wykształciła w sobie zaawansowaną odrębność, a także autonomię. Do takich grup w Polsce należą Kaszubi (obecnie jedyna w Polsce mniejszość językowa), a także Górnolązacy.

Kolejnymi czynnikami warunkującymi stopień wykorzystania kultury ludowej w turystyce są: działalność Cepelii oraz historyczne tradycje wykorzystania kultury ludowej w turystyce. Cepelia poprzez utworzenie sieci spółdzielni oraz skup towarów od mieszkańców wsi doprowadziła do podtrzymania tradycji rękodzielniczych niektórych regionów etnograficznych Polski, czego przykładem jest tkactwo na Podlasiu, rzeźbiarstwo w Łęczyckiem, koronkarstwo w Beskidzie Śląskim czy zabawkarstwo na Żywiecczyźnie. Warto jednak podkreślić, że działalność ta przyczyniła się głównie do skumulowania kultury ludowej jedynie w pewnych ośrodkach, poza którymi często tradycje nie są kultywowane.

Z kolei tradycje ruchu turystycznego warunkują rodzaj turystyki uprawiany obecnie na danym obszarze, a także elementy środowiska do tego wykorzystywane. Przykładem jest Podhale, gdzie niemal wszystkie elementy kultury ludowej stanowią atrakcję turystyczną. W okresie rozbiórów Polski większość tradycji kraju była skazana na zagładę. Jedynie Górale Podhalańscy, którzy hołubieni w dobie Młodej Polski, ze względu na piękno strojów ludowych, muzyki, tańca, gwary czy budownictwa, zachowali swoje tradycje – przede wszystkim jednak dzięki temu przetrwało ich poczucie dumy z piękna własnej kultury, jak również piękna krajobrazu, w którym zamieszkują.

Omówione czynniki przyczyniają się do wykorzystania kultury ludowej w sposób pośredni. Elementem bezpośrednim jest w tym przypadku polityka lokalnych władz samorządowych. Główną rolę w rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym w Polsce odgrywa samorząd terytorialny, w skład którego wchodzi: samorząd gminny, powiatowy oraz wojewódzki (*Jak rozwijać...* 2004).

Nowe możliwości rozwoju turystyki w poszczególnych regionach Polski pojawiły się wraz ze wstąpieniem do Unii Europejskiej. Państwa członkowskie UE dostrzegają bowiem w rozwoju turystyki ogromną szansę na wzrost gospodarczy. Wiele przedsięwzięć w zakresie lokalnej turystyki może być tu finansowanych ze środków unijnych. Fundusze strukturalne mają na celu m.in.: wspieranie regionów opóźnionych gospodarczo, konwersję regionów oraz zwalczanie bezrobocia i wzrost zatrudnienia. Dzięki funduszom strukturalnym UE możliwy jest w Polsce szereg działań o charakterze gospodarczym i społecznym. Możliwości pozyskania środków finansowych w ramach unijnych funduszy strukturalnych zachęcają wiele podmiotów gospodarczych, placówek oświatowych i kulturalnych, a także organizacji i stowarzyszeń do tworzenia

nowych produktów turystycznych. Jednym z elementów w nich wykorzystywanych jest również kultura ludowa.

3. Wykorzystanie kultury ludowej w polskiej turystyce

3.1. Zróżnicowanie regionalne

Omówione czynniki przyczyniają się do zachowania kultury ludowej i wykorzystania jej przez turystykę w różnorodnym stopniu. Pod tym względem w Polsce wyróżniane są następujące regiony:

1. Regiony z **przewagą kultury o charakterze dawnym**, często archaicznym, z nielicznymi produktami turystycznymi najczęściej w postaci placówek muzealnych bądź imprez folklorystycznych. Z reguły są one położone peryferyjnie, bądź są silnie izolowane przez środowisko przyrodnicze, przez co kultura ludowa stanowi ważny element życia mieszkańców (m.in. Podlasie, Polesie).

2. Regiony ze **znaczłą liczbą pozostałości kultury ludowej, lecz niewielkim przywiązaniem** do tradycji, wyraźnym tylko w niektórych miejscach. Taki układ wynika głównie z dużego uprzemysłowienia regionu, powodującego na znacznym obszarze zanik kulturowego krajobrazu wiejskiego (m.in. ziemia łęczycka).

3. Regiony o **wyraźnej odrębności regionalnej, o kulturze ludowej udostępnianej turystom** często w postaci nieautentycznej. W takich regionach kultura ludowa występuje z reguły w dwóch formach: autentycznej – nadal kultywowanej, wynikającej z potrzeb duchowych mieszkańców regionu i komercyjnej – dla turystów (m.in. Podhale).

4. Regiony o **wyraźnej odrębności regionalnej z kulturą ludową z reguły nieudostępnianą turystom** w postaci autentycznej. Wykształcenie wysokiej odrębności regionalnej ma związek ze sprzeciwem wobec działań władz zaborczych (głównie pruskich). Jedynymi okazjami, gdzie można się spotkać z kulturą ludową na tych obszarach, są z reguły imprezy folklorystyczne i placówki muzealne (m.in. Kaszuby).

5. **Ziemie odzyskane** – obszar, na którym na skutek wielowiekowej niemieckiej przynależności, a w ostateczności masowych przesiedleń ludności w okresie powojennym, nastąpiło przerwanie tradycji. W tych regionach Polski kultura ludowa jest odtwarzana, a jej pozostałości najczęściej zostały zgromadzone w placówkach muzealnych. Interesującym zjawiskiem jest kultywowanie w jednym miejscu tradycji różnych krajów czy regionów Polski (m.in. tradycje ukraińskie na Mazurach).

3.2. Przykłady produktów turystycznych

W ostatnich latach, zwłaszcza po wstąpieniu do Unii Europejskiej, obserwuje się w Polsce tendencje odradzania się tożsamości regionalnej. Władze gmin i powiatów zaczynają coraz częściej traktować kulturę ludową jako ważną składową oferty turystycznej. Najczęściej jednak organizowane są imprezy folklorystyczne z towarzyszącymi im jarmarkami rękodzieła ludowego, pokazami dawnych rzemiosł, a także występami zespołów regionalnych. Praktycznie niewykorzystany jest potencjał działających jeszcze twórców ludowych, którzy w swoich domach posiadają warsztaty rzemieślnicze – wielką potencjalną atrakcję dla turystów chcących poznać tradycje regionu.

Wśród podstawowych produktów turystycznych bazujących na kulturze ludowej należy wymienić:

- 1) placówki muzealne o tematyce etnograficznej (w tym obiekty typu skansenowskiego),
- 2) imprezy folklorystyczne (w tym występy zespołów regionalnych),
- 3) wystawy sztuki ludowej, galerie, pracownie i warsztaty twórców,
- 4) szlaki turystyczne o tematyce etnograficznej,
- 5) karczmy regionalne.

Wykaz najciekawszych produktów turystycznych w Polsce, zebranych w Banku Produktów Turystycznych Polskiej Organizacji Turystycznej przedstawia rys. 3.

Aktualnie w Polsce znajduje się ponad 140 muzeów z ekspozycją etnograficzną (rys. 4), w tym ponad 80 placówek typu skansenowskiego (rys. 5). W sumie gromadzą one ponad 600 000 eksponatów (Gauda 1999). Największą liczbę placówek muzealnych tego typu posiadają województwa: małopolskie (18) i lubelskie (17). Wysoko plasuje się także województwo łódzkie (15). Wyraźnie zauważalna jest zdecydowanie mniejsza ich liczba w Polsce północnej i zachodniej, gdzie dawne tradycje nie są kultywowane – w województwach: dolnośląskim (6), warmińsko-mazurskim (4), lubuskim (3) i opolskim, na którego terenie znajduje się tylko 1 taka placówka.

Niemal każda mniejsza grupa etnograficzna w Polsce posiada reprezentacyjny dla swojej kultury ludowej skansen, co ma związek z próbą zachowania powojennych pozostałości kultury ludowej (głównie materialnej) w tych regionach. Do muzeów etnograficznych na wolnym powietrzu przenoszone są najbardziej charakterystyczne przykłady budownictwa ludowego regionów (Czerwiński 2006). Nieliczne tylko obiekty otoczone zostały stałym nadzorem konserwatorskim w miejscu, w którym zostały wybudowane (*in situ*). Ponadto, sześć najcenniejszych

kościółów małopolskich i podkarpackich znalazło się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO (Binarowa, Blizne, Dębno Podhalańskie, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa) (Czerwiński 2006).

Największa liczba muzeów skansenowskich znajduje się w województwie małopolskim (15 placówek), co ma niewątpliwie związek z dużą liczbą pozostałości budownictwa ludowego w karpaccich wsiach; oraz w wielkopolskim (11 placówek) ze względu na duże rolnicze tradycje regionu (m.in. Skansen Pszczelarstwa przy Muzeum Narodowym Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie).

Rys. 3. Wybrane produkty turystyczne wykorzystujące kulturę ludową (opracowanie własne na podstawie www.pot.gov.pl)

Rys. 4. Placówki muzealne z ekspozycją etnograficzną w Polsce
(opracowanie własne na podstawie Gauda 1999)

Wiele skansenów to pojedyncze zagrody – m.in. Zagroda Gburska w Nadolu, Chata Mazurska w Sądach, Zagroda Sitarsko-Zamojska w Biłgoraju. W niektórych placówkach odbywają się stałe pokazy sztuki ludowej z udziałem twórców ludowych (m.in. Izba Regionalna w Chacie Kawuloka w Istebnej). Wiele izb regionalnych funkcjonuje przy Gminnych Ośrodkach Kultury, Kołach Gospodyń Wiejskich bądź szkołach. Są to z reguły placówki niewielkie, gromadzące eksponaty charakterystyczne dla miejscowej kultury ludowej, które powstają w wyniku działalności lokalnych pasjonatów, nauczycieli itp. (m.in. Izba Regionalna w Myszyńcu). Interesującym zjawiskiem są skanseny prywatne, będące z reguły inicjatywą grupy miłośników kultury ludowej danego regionu (m.in. prywatny Skansen Budownictwa Ludowego w Białowieży, Zagroda Guciów we wsi Guciów).

Rys. 5. Skanseny w Polsce (opracowanie własne na podstawie www.wiltewia.republika.pl)

Innym popularnym produktem turystycznym tworzonym na bazie kultury ludowej są imprezy folklorystyczne. W Polsce organizowanych jest ponad 300 imprez tego typu, co stanowi blisko 8% wszystkich imprez kulturalnych w kraju. Najczęściej przybierają one postać festiwali (m.in. Międzynarodowy Festiwal Folkloru Ziem Górskich w Zakopanem), a także festynów lub jarmarków ludowych (m.in. Podkarpacki Jarmark Turystyczny). Wśród najbardziej znanych imprez folklorystycznych należy wymienić: „Sabałowe Bajania” w Bukowinie Tatrzańskiej, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym, „Miodobranie Kurpiowskie” w Myszyńcu-Zawodziu oraz Ogólnopolskie Spotkania Ko-

wali w Wojciechowie. Warto zaznaczyć, że 25 imprez folklorystycznych odbywających się w Polsce weszło na stałe do kalendarza imprez Polskiej Organizacji Turystycznej, a niektóre z nich (m.in. Tydzień Kultury Beskidzkiej, Jarmark Kaszubski) otrzymały wyróżnienie w konkursie na najlepszy produkt turystyczny POT.

Historia wystaw etnograficznych na ziemiach polskich sięga XIX w. – pierwszą wystawę zorganizowano w Warszawie w 1821 r. (*Piękno...* 1997). Po II wojnie światowej organizacją wystaw sztuki ludowej zajęła się głównie Cepelia oraz Stowarzyszenie Twórców Ludowych. Zdecydowanie największe zasługi na tym polu przypisuje się Cepelii, która stworzywszy sieć spółdzielni, objęła opieką twórców ludowych na terenie całej Polski. Dziedzinami, które były najchętniej prezentowane na takich wystawach, były: rzeźbiarstwo, malarstwo na szkło, wycinankarstwo, snycerstwo i metaloplastyka, kowalstwo, ceramika, tkactwo (Jackowski 1999). Dzięki działalności wystawienniczej Cepelii dziedziny te stały się najbardziej popularne, a wykonywane przez twórców wyroby znajdowały największe zainteresowanie i zbyt w środowisku miejskim. W prasie, radiu i telewizji można było usłyszeć o twórcach, których nazwiska rozpoznawalne są do dzisiaj – Czesława Konopkówna (Kurpie, plastyka obrzędowa), Ewelina Pęksowa (Podhale, malarstwo na szkło), rodzina Neclów (Kaszuby, ceramika), Dominika Bujanowska (Podlasie, tkactwo dwuosnowowe), rodzina Gwarków (Beskid Śląski, koronkarstwo).

Obecnie ewenementem pod względem liczby wystaw, galerii i pracowni twórczości ludowej jest obszar Podhala, gdzie w samym tylko Zakopanem działa blisko 30 galerii malarstwa i rzeźby, a także prezentujących inne elementy sztuki ludowej. Są one z reguły własnością prywatną twórców ludowych. Przykładem może być Regionalna Izba Twórcza Eweliny Pęksowej w Zakopanem – autorska galeria najbardziej znanej zakopiańskiej artystki ludowej zajmującej się malarstwem na szkło. W innych regionach Polski prywatne galerie twórców ludowych są rzadkością. Najczęściej dorobek ich twórczości prezentowany jest na wystawach etnograficznych muzeów regionalnych.

Podobnie wygląda sytuacja z warsztatami i pracowniami twórców ludowych. „Żywemu” rzemiosłu można się przyjrzeć już niestety tylko w nielicznych ośrodkach. Najczęściej są to warsztaty garncarskie, wśród których do najbardziej znanych należą: warsztat ceramiki Neclów w Chmielnie, Konopczyńskich w Bolimowie, Franciszka Bąbła w Iłży czy też Adama Żelazko w Łątku Ordynackim.

Spośród innych rzemiosł nadal czynnymi pracowniami są m.in. pracownia koronek rodziny Gwarków w Koniakowie, instrumentów ludowych rodziny Kawuloków w Istebnej, pracownia rogarstwa Rudolfa

Kręckiego w Brodnicy Górnej, pracownia kowalstwa w Wojciechowie oraz pracownia metaloplastyki Józefa Kulawiaka w Odrowążu.

Szlaki turystyczne o tematyce etnograficznej stanowią w naszym kraju wielką rzadkość. Przykładem może być „Szlak Oscypkowy” na Podhalu, Szlak Garncarski w okolicach Medyni Głogowskiej, „Szlak Otwartych Okiennic” czy też „Tradycji Rękodziela Ludowego” na Podlasiu. Niestety, zarówno oznakowanie szlaków w terenie, jak i wszelkiego rodzaju informatory turystyczne na ich temat pozostawiają jeszcze wiele do życzenia. Wyjątkiem jest dobrze oznakowany Szlak Architektury Drewnianej przebiegający przez obszar trzech województw: śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego.

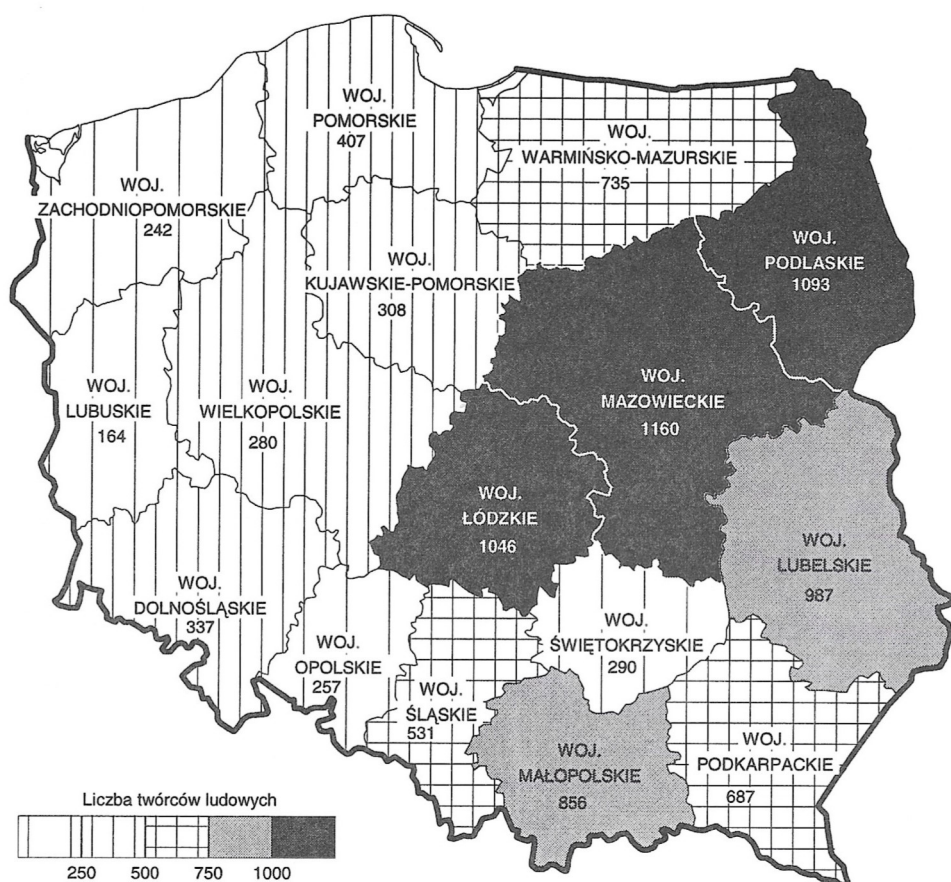
Podobnie jest z karczmami regionalnymi, których liczba w ostatnich latach znacząco wzrasta. Bogate kulinarne tradycje regionalne w Polsce znane są przede wszystkim z kaszubskich dań z ryb i gęsiny, podlaskich barszczy, pierogów czy kartaczy, wielkopolskich kluch, lubuskiego wina gronowego, kurpiowskiego piwa jałowcowego i rejbaków, lubelskich pirogów reczanych, śląskiego żuru, krakowskich maźdrzyków, a także podhalańskiej kwaśnicy, bundzu i moskoli. Lista Produktów Tradycyjnych w Polsce prowadzona przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi obejmuje aktualnie 286 rekordów. Prowadzenie ogólnokrajowej listy ma usprawnić działania wytwórców i przygotować ich do aplikowania o rejestrację na szczelbu Unii Europejskiej (*Rola turystyki...* 2006).

Niestety, turyści odwiedzający Lubelszczyznę czy też Kurpie z reguły nie mają możliwości poznania lokalnych tradycji kulinarnych. Większość karczm regionalnych (z wyjątkiem Podhala) powstaje bowiem przy ważniejszych szlakach komunikacyjnych lub w dużych miastach i często nie ma nic wspólnego z tradycjami kulinarnymi danego regionu. Można się tu także spotkać ze zjawiskiem tzw. „przenoszenia tradycji” – restauracje „regionalne” w całej Polsce coraz częściej oferują dania kuchni podhalańskiej, nazywanej tu umownie kuchnią „swojską”, „góralską” lub „chłopską”. I tak, przykładowo odwiedzając okolice Warszawy czy Łodzi można natknąć się na „góralskie chaty”, w których menu figuruje kwaśnica czy grillowany oscypek z żurawiną.

Mimo zachowanych bogatych tradycji kulinarnych w wielu regionach, niewiele jest miejsc w Polsce, gdzie uzupełnieniem oferty turystycznej jest autentyczna kuchnia regionalna. Warto zaznaczyć, że również w tym wypadku prym wiedzie Podhale, na którego obszarze znajduje się ponad 80 placówek gastronomicznych o charakterze regionalnym. Niestety serwowane w nich potrawy często odbiegają od tych zakorzenionych w podhalańskiej tradycji (m.in. kotlet „Giewont”).

Błędem w polskiej turystyce jest natomiast niewielkie wykorzysty-

wanie potencjału nadal jeszcze działających twórców ludowych, których wykazy Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego rejestrują ponad 9000 (*Piękno...* 1997). Rozmieszczenie twórców przedstawia rys. 6, z którego wynika, że ich największa liczba zamieszkuje województwa Polski centralnej (mazowieckie – 1160 twórców; łódzkie 1046), południowej (małopolskie – 856) i wschodniej (podlaskie – 1093). Wyraźnie widoczna jest także stosunkowo niewielka liczba twórców na zachodzie i południowych-zachodzie kraju, zwłaszcza w województwach o przerwanej ciągłości historycznej dawnych ziem odzyskanych – lubuskie (164), zachodniopomorskie (242) oraz opolskie (257).

Rys. 6. Rozmieszczenie twórców ludowych według województw
(opracowanie własne na podstawie danych STL)

Tak ukształtowany obraz rozmieszczenia twórców ludowych w Polsce jest jednak przede wszystkim wynikiem działalności Cepelii – tworzenia w okresie powojennym w niektórych regionach kraju spółdzielni motywujących twórców do produkcji często przybierającej masowy charakter. Obecnie, większość twórców motywowana przez władze gminne lub powiatowe, a także regionalne lub ogólnopolskie stowarzyszenia i fundacje, wytwarza swoje produkty jedynie na wystawy, konkursy sztuki ludowej lub też na imprezy folklorystyczne. Zdecydowanie brakuje możliwości kontaktu z twórcą w jego domu lub własnym warsztacie. Ponadto, taki stan rzeczy powoduje „oddzielenie” przez twórców własnych tradycji funkcjonujących w ich codziennym życiu, od tego co wytwarzają na pokaz dla turystów.

4. Podsumowanie

Stopień zachowania kultury ludowej w Polsce oraz jej wykorzystania w turystyce jest bardzo różnorodny, na co składa się cały system przyczyn o charakterze gospodarczym, politycznym, społecznym i historycznym. Wyróżniane są zarówno obszary o zachowanej kulturze dawnej, służącej swoim pierwotnym funkcjom, jak i te, w których tradycje przetrwały zaledwie w kilku ośrodkach twórczości ludowej wylansowanych przez Cepelię.

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej kultura ludowa zaczyna być traktowana jako składowa oferty turystycznej wielu regionów, świadcząca o ich tożsamości i odrębności kulturowej. Tradycje są odtworzane, a twórcy ludowi cieszą się coraz większym zainteresowaniem. Nadal jednak brakuje oferty tematycznej, prezentującej tradycje autentyczne, nie zniekształcane na potrzeby turystów. Szansą dla polskiej kultury ludowej i dla przetrwania jej prawdziwego dziedzictwa staje się turystyka zrównoważona, która w przeciwieństwie do form turystyki masowej odznacza się taktem i szacunkiem dla zwiedzanych miejsc oraz przede wszystkim – zamieszkujących je ludzi.

Literatura

- Błachowski A., 1974, *„Skarby w skrzyni malowanej, czyli o sztuce ludowej inaczej”*, LSW, Warszawa.
- Czerwiński T., 2006, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Wyd. „Muza” S.A., Warszawa.

- Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny*, 2001, pod red. A. Gaudy, Wyd. KDTL, Lublin.
- Encyklopedia popularna PWN*, 1982, PWN, Warszawa.
- Gauda A., 1999, *Zbiory sztuki ludowej w muzeach polskich*, Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych, nr 3–4 (43).
- Jackowski A., 1999, *Cepelia – tradycja i współczesność*, Wyd. Fundacja „Cepelia”, Warszawa.
- Jackowski A., 2002, *Polska sztuka ludowa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Jak rozwijać lokalną turystykę?*, pod red. M. Migdała, 2004, Forum Turystyki Pomorza Zachodniego, Szczecin.
- Katalog produktów regionalnych pogranicza polsko-słowackiego: Orawa-Podhale-Spisz-Pieniny*, 2004, Nowy Targ.
- Lechicki K., Załęcki P., 1999, *Słownik socjologiczny*, Wyd. „Graffiti BC”, Toruń.
- Piękno użyteczne czy piękno ginące – informator o realizacji programu Ministerstwa Kultury i Sztuki „Ginące zawody”*, 1997, pr. zbior. pod red. B. Kopczyńskiej-Jaworskiej, M. Niewiadomskiej-Rudnickiej, wyd. PTL, Łódź.
- Raport z wyników narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2002*, 2003, Wyd. GUS, Warszawa.
- Rola turystyki w strategii i polityce rozwoju gospodarki regionalnej*, 2006, Zbiór materiałów pokonferencyjnych, Wyd. Wyższej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa, Gdańsk.
- Słownik historii Polski*, 1998, pod red. J. Maciszewskiego, Polska Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, 2000, pod red. D. Tylkowej, PAN, Warszawa.

Strony internetowe

www.minrol.gov.pl
www.pot.gov.pl
www.staroizba.pl
www.ugasienicy.pl
www.wiltewia.republika.pl